

ДИНИЙ МАТНЛАРДА “САБР” КОНЦЕПТИНИНГ ЛИНГВОКОГНИТИВ ТАДҚИҚИ

Ш. Мирзаева

Андижон давлат университети таянч докторанти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада диний матнлардаги сабр концептига лингвокогнитив ёндашув асос қилиб олинганлиги ёритилган. Диний матнларда сабр концептини эҳсос қилиш ҳамда имплицит воқеланиши очиқ берилган. Матнларда сабр матнининг семантик-синтактик тузилишида асосий ядро элемент сифатида талқин этилган.

Калит сўзлар: Қуръони Карим, ҳадис, ривоят, концепт, фрейм, семантик майдон, синоним, эҳсос, имплицит, стимул сўз.

КИРИШ

Маълумки, Сабр концепти кенг маънода қўлланувчи сўзлар қаторига киритилади. Илмий тадқиқотларда Сабр концепти фалсафа, педагогика, социология фанларида кенг тадқиқот объекти сифатида ўрганилган. Лингвистик нуқтаи назардан ўрганиш бир қатор тадқиқотларда кузатилади. Айниқса, Сабр концептини диний нуқтаи назардан ўрганиш ва таҳлил этиш фалсафа фанида кенг ёритилиб берилган. Бажарилган илмий тадқиқотларда, Сабр тушунчасига фалсафий ёндашувда ҳар бир миллат, халқ ва этноснинг менталитетидан келиб чиқиб таҳлил этилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Сабр концептининг барча динлардаги фалсафий ифодаси ва мазмунига эътибор қаратилган¹. Бу соҳада лингвистик таҳлил ва талқинлар фалсафий

¹ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ОПЫТ ЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ //Сборник научных статей I Международной научно-практической конференции 1-2 декабря 2011 года Просвиркуна . Баева, Л.В. Толерантность: идея, образы, персоналии [Текст] :Монография / Л.В. Баева. - Астрахань: Издательский дом«Астраханский университет», 2009. - 217 с. Верховский, А. М. Свобода выражения и религиозная толерантность: противоречия в принципиальных основаниях и правоприменении / 77 А. М. Верховский // Свободная мысль. - 2009. - №4. - С.69-80. Гараджа, В. Толерантность и религиозная нетерпимость / В. Гараджа // Философские науки. - 2004. - №3. - С.18-31.ПросвиркинаИ.И.ТОЛЕРАНТНАЯ РЕЧЕВАЯ КОММУНИКАЦИЯ: ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА .АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук Москва 2007.

тадқиқотларга нисбатан кам ўрганилган. Лингвистик тадқиқотларда диний матнлардаги Сабр тушунчаси семантик жиҳатдан таҳлил этилмаган, умумий ҳолдаги тавсифига тўхталиб ўтилган².

Ўзбек халқи сўз бойлигида сабр лексемасининг фаоллашуви ислом дини билан боғланади. Исломи динининг Марказий Осиё халқлари томонидан қабул қилиниши ва муқаддас Қуръони Карим ва ҳадис матнларининг ёд олиниши бу сўзнинг ана шу халқлар луғат бойлигидан мустаҳкам ўрин олиши учун замин бўлди. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, сабр лексемаси нафақат Марказий Осиё халқлари, балким, ислом дини мавжуд бўлган халқлар луғат бойлигининг ҳам беазага айланди.

Манбалардан маълумки, ислом динининг бошқа насроний динлардан фарқли томони бир худолик, кўп худоликни тан олмаслик, Яратган ҳақидаги турли фикрларга йўл бермаслик, инсонни комиллика етаклашдир. Жумладан, ислом дини инсонларнинг бир-бирига бўлган муносабатларида сабрнинг мустаҳкам бўлишини муқаддас китоблардагидек тарғиб этишдир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Қуръони Каримда сабр 70 дан ортиқ ўринда зикр этилади. Сабрнинг ғояси қўйилмаган вазиятлар, машаққату балолар қаршисида ўзини йўқотмай, сабот кўрсатишдир. Зеро, одамлар бир умр қийинчиликларга дуч келади, касал бўлади, сел, зилзила, ёнғин каби фалокатларга юзма-юз келади. Буларнинг ҳаммасида энг катта суянчиқ сабр ва мукофоти ҳам шунга яраша ҳисобсиз: **“Сизларни бироз хавф-хатар, очлик (азоби) билан, молу жон ва мевалар (хосили)ни камайтириш йўли билан синагаймиз. (Шундай ҳолатларда) сабр қилувчиларга хушхабар беринг (эй Муҳаммад)!”** (Бақара, 155); **“Мол-мулкларингиз ва жонларингиз (офати ва мусибати) ила синалурсизлар. Шунингдек, сизлардан олдин Китоб берилганлар ва мушриклардан кўп азиятли (аччиқ) гапларни эшитасизлар. Агар сабр қилсаларингиз ва тақволи бўлсаларингиз, албатта, бу ишларнинг пухталигидандир”** (Оли Имрон, 186); **“Дарҳақиқат, ким Аллоҳдан қўрқиб, сабр қилса, албатта, Аллоҳ эзгу иш қилувчиларнинг мукофотини зое этмагай”** (Юсуф, 90).³

² Стернин И.А., Шилихина К.М. Коммуникативные аспекты толерантности. Воронеж. 2001. Қаранг: МУЛЛАГАЛИЕВА Л.К. Язык толерантности. Уфа. 2012.

³ <https://www.azon.us>vilws>

Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратлари бу ҳақда шундай ёзади: ”Исломда сабр ахлоқий фазилатлардан бўлиб, мусулмон кишининг руҳий таянчларидан биридир. У мусулмон қалбига сукунат ва хотиржамлик солиб, алам бераётган дардига малҳам бўлади. Сабрли киши қийинчиликларни сабот билан қарши олади, уни “Аллоҳ“ тарафидан юборилган синов деб билади”⁴. Маълум бўладики, ислом дини ҳар қандай жамиятда инсонларнинг бир-бири билан бўлаётган муносабатларини тафаккурнинг лисоний ифодаси сабр орқали, уларнинг фаолиятига объектив баҳо бериш юксак инсоний фазилат эканлигини таъкид этади.

Исломда ”Сабр“ концептининг лингвистик семантик майдони кенг ва ўзига хос таърифига эгаллиги билан воқеланади. Исломда “Сабр” сўзининг маъноларига диний илм соҳибларининг тавсифу таърифлари алоҳида мақомга эга бўлган. Низомиддин Шаҳритусий “Ҳидоят сари холис Оллоҳ йўлида“ ҳикматларида шундай ёзади: ”Сабр сўзининг маъноларидан бири танглик ила ўзини тутиб туришдир. Сабрнинг истилоҳий маъноси ҳақида уламо аҳли бир-бирини тўлдирувчи бир неча таърифларни айтганлар: Роғиб: “Сабр нафсни ақл ва шарият тақозо қилганидек тутиб туришдир ёки иккиси тақозо қилган нарсдан тутиб туришдир”, деган. Муновий: “Сабр ҳиссий ва ақлий оғирлик ва аламларга чидашдир”, деган”⁵.

Келтирилган манбада Низомиддин Шаҳритусий сабр сўзининг маъноларини Имом Бухорий, Имом Муслим ва бошқа ҳадис илмининг алломалари қилган ривоят, ҳадисларида Оллоҳ ва унинг Пайғамбари соллаллоҳу алайҳи васаллам таърифларини ифода этади.

Сабрнинг таърифида айtilган ҳикматлар семантик жиҳатдан бир-бирини тўлдиради, бадийлик билан ифодаланганда, сабрнинг маъноси уммон сингари чуқур, суви сингари мусаффо, кенглиги чексиз, илоҳий эканлиги инсоннинг лисоний тафаккурида намоён бўлади.

“Сабр“ концепти семантик майдонини кенгайтирувчи концептосфералар қаноат, вазминлик, ўзини тута билиш, босиқлик, тотувлик, барқарорлик, мулойимлик, эзгулик, бағрикенглик, бардошлилик, ҳалимлик сингари лексемалари ислом динининг муқаддас китобларида кенг қўлланилган. Бу концептосфералар концептуал тузилмани ташкил қилади ҳамда нутқда услубий вазифани бажаради. **Қуръон Карим сураларининг айримларида сабр**

⁴ Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Иймон .-Т.,Шарқ. 2006. 282-бет.

⁵ <https://ok.ru/topic>

лексемаси идеографик синонимлар билан ҳам ифодаланган. Масалан, қаноат-ирода, бардош-тоқат, вазминлик-оғирлик, шукурона-миннатдорчилик сингари.

Концепт, умуман олганда, “онг ва билим, тажриба асосида пайдо бўладиган ахборот таркибидаги ментал ва психик ресурс; хотира, ментал лексика, концептуал система, мия тили; инсон онгида акс этган олам сувратининг мазмуний ва вазифа бажарувчи бирлиги”дир⁶. Концептосфера концептнинг моҳиятини очиб берувчи фреймал структурага асос ва таянч бўлиб хизмат қилади⁷.

Кузатишлардан маълум бўлдики, ислом динида сабр концепти инсоннинг маънавий соғломлигини кўрсатувчи когнитивликни ифодаловчи асосий тушунчалардан бири бўлган фрейм билан боғланади”. ... ҳар қандай фреймда кўп қиррали ахборот ўзаро боғланган бўлиб⁸ “матн яратилиши жараёнида когнитив контекст вазифасини бажаради⁹, шунингдек, “биргаликда ҳаракатга тушадиган ва бир-бирини “қўзғатадиган “мантикий идрок элеменларининг ўзаро муносабати асосида юзага келадиган тузилма”¹⁰ сифатида намоён бўлади.

Таниқли тилшунос А.Нурмонов Ч.Филлмор ғояларининг тадқиқ этиш жараёнида қуйидагиларни баён этади: ”Амалий синтаксис муаммоларини ҳал қилишда Ч.Филлморнинг “тушуниш мазмуни“ ғояси катта ёрдам беради. Ч.Филлмор мазмуний назарияни “тушуниш мазмуни“ ва “ҳақиқат мазмуни“ назарияларига ажратган ҳолда, “тушуниш мазмуни“ назарияси остида лисоний матнлар билан жараён ўртасида мавжуд бўлган муносабат ҳақидаги умумий тасаввурни тушунади.

“Тушуниш мазмуни“нинг вазифаси лисоний матн билан унинг матнлар куршовида тўлиқ тушунилиши ўртасидаги алоқа моҳиятини очишдан, жумланинг у орқали ифодалаланаётган вазият билан алоқасини кўрсатишдан иборат.

Сўзлашувчиларнинг лисоний билими деганда лисоний birlikлар билан вазият элементлари ўртасидаги муносабатнинг инсон онгида акс этиши

⁶ Краткий словарь когнитивный терминов /Е.С.Кубрякова ,В.З.Демьянков,Ю.Г.Панкрац ,Л.Г.Лузина.-М.,1966.-С-90.

⁷ Умарова Н.Р.Алишер Навоий асарларининг лисоний -концептуал тадқиқи.филол.фан.док.(DSc)дис.автореф.Фарғона.,33-бет.

⁸ Минский М.Остраумие и логика когнитивного бессознательного //Новое в зарубежной лингвистике .Вып.Х111:Когнитивные аспекты языка.-М.:Энергия,1988.-С.289.

⁹ Қаранг:Қараулов Ю.Н.Русский язык и языковая личность.-М.:Наука ,1977.-420.

¹⁰ Сафаров Ш.Когнитив семантика .Жиззах :Сангзор.”2006.-Б.45.

тушунилади. Бундай муносабатнинг акс этишин изоҳлашда, Ч.Филлмор киритган фрейм атамасидан фойдаланиш мумкин”¹¹. ... Маълум гуруҳларга мансуб бўлган ортидаги ўзаро боғлиқ бўлган олам узвлари ҳақидаги билимимиз фрейм саналади¹².

Сабр лексемаси билан боғлиқ фреймлар ҳам исломнинг муқаддас китобларида турли шаклларда қўлланилган. Чунки ислом таълимотида сабр лексемаси муқаддас Қуръону Каримнинг барча сураларида баён этилади. Масалан, ”Албатта, сабр қилгувчиларга ажрлари ҳисобсиз, тўлиқ берилур” (“Зумар“ сураси, 10-оят).

“Албатта, Биз сабр этганларни қилиб юрган амалларининг энг гўзалига бериладиган ажр ила мукофотлармиз“ (“Наҳл” сураси, 96-оят).

“Ва сабр қилганликлари учун уларни боғуроғ ва ипақлар билан мукофатлади” (“Инсон сураси, 12-оят).¹³ **“(Ҳар бир) инсон зиёнда (бахтсизликда)дир! Фақат имон келтирган ва солиҳ амалларни қилган, бир-бирларига ҳақиқатпарвар бўлишни тавсия этган ва бир-бирларига сабрли бўлишни тавсия этган зотларгина бундан мустаснодирлар”** (Аср, 2–3); **“Сабр қилинг! Бас, албатта, Аллоҳ эзгу иш қилувчилар мукофотини зое қилмагай”** (Ҳуд, 115).¹⁴

“Сабр “ концептининг фрейм структураси Қуръон ва ҳадисларда инсонда ҳар қандай оғир, машаққатли, руҳий тушқунлик вазиятларида ҳам ўзини йуқотмаслик, ақлий билим, мустаҳкам ирода, вазминлик, бағрикенглик, руҳий тетиклик, айна чоғда, Аллоҳнинг меҳрибонлигига ишонч белгиларини намоён этади. Бу ўринда, табиийки, сабр концепт фрейми матнда Яратганнинг амри билан инсондаги тафаккур, руҳият, ҳатти-ҳаракат ва бошқа семаларнинг уйғунлигини ифодалайди.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, сабр концептининг синонимик қатори контекст таркибида инсоннинг ички ва ташқи руҳий олами, шуурига қўзғатувчи сигнал коммуникациясини ташувчиси ҳисобланади. Албатта, бу бир вақтнинг ўзида юз берувчи жараён ҳисобланиб, қўзғатувчи ва чақирувчи сигнални инсон томон йўналтиради. Чунки суралардаги сабр лексемаси инсон фаолияти билан боғлиқ қўзғатувчанлик ва бошқаларга бўлган муносабатларида онгли бўлишга чақириш маъноларини ифода этади.

¹¹ Нурмонов А. Танланган асарлар .Уч жилдлик.3- жилд.-Т.,Akademnashr .2012.199-бет.

¹² Яна қаранг:Нурмонов А.Ўша жилд.200-бет.

¹³ Яна қаранг:Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф .Келтирилган асар.283-бет.

¹⁴ <https://www.azon.us>vilvs>

Англашиладики, келтирилган матнларда бош сўз сабрнинг ассоциалашуви инсон хотира захирасидаги чидам, ирода, қаътият, қаноат, бардош, тоқат лексемаларини гавдалантиради. Инсон бу лексемалар фониди келтирилган суралар ҳақидаги ўз тасаввур ва тушунчаларини қабул қилади. Келтирилган лексемаларнинг ҳар бирида Оллоҳга муҳаббат ва унинг амрини эътироф этиш инсонга мукофот эканлиги ҳис этилади. Бироқ сабр лексемаси ўрнига бардош, чидам, қаноат, тоқат лексемаларини қўйиб ишлатиш мумкиндек туюлса-да, аслида бу матн мазмунига таъсир этиб, унинг семантик ва синтактик тузилиши ўзгартириб юборади.

Лексеманинг мазмуний томони, яъни семема ҳар бир неча семаларнинг ўзаро муносабатидан ташкил топган нисбий бутунлик ҳисобланади. Семема семалари вазифасига кўра бирлаштирувчи ва фарқловчи семаларга бўлинади¹⁵.

Келтирилган сураларда сабр семемаси, ўзига боғлиқ синонимлари доирасида ассотциалашса-да, семантик жиҳатдан бу синонимлардан эмоционал-экспрессивлик жиҳатдан кенг стилистик маънони ифодалаш билан семантик майдоннинг марказида туради. Яъни доминант семема ҳисобланиб, қўлланиш доирасида янги маъно оттенкаларини ўзида бирлаштиради. Сабр семемаси семаларга бўлинувчанлиги ҳамда қоришиқлик муносабатини ифодалай олиши билан бошқа семалардан ажралиб туради. Айтиш мумкинки, биринчидан, бошқаларнинг фикри, хулқи ва бошқаларни онгли равишда, ўз тафаккури доирасида мақбул йўлини танлаш билан қабул қилиш. Иккинчидан, бошқа инсонлар билан муносабатларини иштирок этувчиларнинг фикрлари, ҳатти-ҳаракат(одоб)ларини табиий қабул қилиш: “бошқа диний, сиёсий, урф-одат, эътиқод”ларга ҳурмат билан қараш ифодаланади. Табиийки, инсон жамиятда аъзоси сифатида бир шахс у бошқалардан ўзига хос белгилари билан ажралиб туради. Бу эса юқорида таъкидлаганимиздек, сабр концепти сематикасида очилади.

Қуръони Карим ва диний муқаддас китобларидаги матнларда ифодаланган сабр концепти, авалло, инсонда мавжуд бўлган руҳий эмоционал ҳолатни юзага чиқарувчиси, иккинчидан, сабаб ва натижани воқелантирувчи **ядроти** ҳисобланади. Табиийки, матнда сабр лексемасига боғланган бўлақлар сабр лексемасининг маъно имкониятларини кенгайтирувчилари сифатида муҳим роль ўйнайди. Ана шу ўзаро боғлиқликда сабр лексемаси матн

¹⁵ Нурмонов А. Танланган асарлар .Уч жилдлик. 1- жилд. -Т., Akademnashr .2012. 113-бет.

семантикасида инсондаги рухий ҳолат, вазиятни тез англаш, мантиқий фикрлаш, эмоционал вазиятга онгли муносабатда бўлиш сингари семаларини юзага чиқара олади. Албатта, матнда сабр лексемаси бир вақтнинг ўзида сабаб ва натижа муносабатини англатади. Чунки инсон атрофидаги бўлаётган воқеа-ҳодисаларнинг ривожини сабабини ўзида инъикос этади. Сабр лексемаси инсоннинг кейинги вазият, воқеалар ривожига бўлган муносабатини хотирасига зухурлайди. Сабр инсонни келажагига умид беради, натижаси эса эзгуликда намоён бўлади. **Маълум бўладики, Сабр ҳар қандай шахс ёки гуруҳнинг жамиятда инсонлар билан бўлаётган мулоқотида ақлий билим кўникмаларига эга бўлиши ва бу билимни тўғри йўналтира олиш қувватидир.**

Келтирилган сураларда “Сабр” концепти қўлланиши жиҳатдан прагматик маънога ҳам ишора этади. Яъни, сабр лексемаси инсон руҳияти, тафаккурида Аллоҳга муҳаббат ҳамда илоҳий куч -қувват белгиси сифатида гавдаланади. Чунки инсон Аллоҳнинг жамолига етишувини сабрда инкишоф этади.

Сабр лексемаси иштирок этган матнларда унинг ўрнига синонимларини қўллаб бўлмайди. Унда матн мазмунига путур этади. Шу ўринда айтиш мумкинки, муқаддас Қуръони Каримнинг келтирилган сураларида “сабр” сўзи араб ёзувларидаги белгилардек ўз ўрнига тушган ва ўрнига бошқа белгининг қўйилиши унга зийнат бера олмайди. Англашиладики, сабр лексемаси матн таркибидаги бошқа унсурларнинг ўринларини белгиловчи семантик марказ ҳисобланади.

Қуръони Каримнинг ”Анфол”, ”Оли Имрон “, ”Марям” , ”Тоҳа” ва бошқа сураларида сабр концептининг эмоционал-экспрессив маънолари турли шаклларда ёритилади.

Абу Закриё Яҳё Ибн Шараф Нававийнинг “Риёзус-Солиҳийн“ (“Солиҳлар гулшани”) китобида сабр лексемасининг синонимлари, сўз ва сўз бирикмаларида сабрнинг турли маъно ифодаланиш жиҳатлари ўз ифодасини топган. Масалан, Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинади:

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи вассаллам: ”Одамларни кураш билан енгадиган киши кучли эмас, балки жаҳли чиққанида ғазабини боса оладиган киши ҳақиқий кучлидир“, дедилар.(Муттафақун алайҳ.)

Муоз ибн Анас розияллоху анхудан ривоят қилинади:

Набий соллalloҳу алайҳи вассаллам: “Кимки қодир бўла туриб, ғазабини ютса, Аллоҳ таоло Қиёмат куни уни чақириб бутун халойиқ олдида шаҳло

кўзли хурладан хоҳлаганини олишга ихтиёр беради”, дедилар. (Абу Давуд ва Термизийлар ривояти. Термизий ҳасан ҳадис, деди.)¹⁶

Келтирилган биринчи матнда жаҳли чиққанда ғазабини боса оладиган иборасида **боса** сўзи “ЎЗТИЛ”да босмоқ шаклида берилиб қуйидагича изоҳланган:

3 кўчма. Тартибга тушмоқ, сиполашиб қолмоқ, вазинмлашмоқ, қуйилмоқ, тийилмоқ¹⁷.

Иккинчи матнда “ғазабини ютса” иборасида **ютса** сўзи “ЎЗТИЛ”да ютмоқ шаклида берилиб қуйидагича изоҳланади.

3 кўчма. Бирор нима дейишдан ўзини тиймоқ, ошкор қилмаслик¹⁸.

Келтирилган ҳар икки матнда қўлланилган иборалар таркибидаги боса ва ютса лексемалари мазмунан сабр семантик майдонида турувчи бир парадигмани ташкил этувчи семалардир.

Ушбу матнларда сабр лексемаси иштирок этмаган, жаҳли чиққанда ғазабини боса оладиган, “ғазабини ютса” иборалари матнинг семантик-синтактик-услубий тузилишида когнитив коммуникацияни юзага келтиради. Яъни, инсон хотира заҳирасидаги когнитив белгилар сиполашиб қолмоқ, тийилмоқ, вазмин, бирор нима дейишдан ўзини тиймоқда намоён бўлади. Демак, сабр лексемасининг имплицит тарзда ифодаланиши ҳам матн мазмунига таъсир этмайди. Маълум бўладики, матнда сабр стимул сўз сифатида прагматик маъно орқали воқеланади.

Вазминлик, тежамкорлик, бамаъни хомушлик пайғамбарлик хусусиятининг йигирма тўртдан бир бўлагидир (Ҳадис). Неъматга шукур қилиш унинг заволидан омон сақлайди (Ҳадис). Оғирлик ва ювошлик инсоннинг ютуғидир. Уни тарк этишлик эса зиёнкорликдир (Ҳадис). Эй, одам фарзанди, келиб турган ризқингга қаноат қилмасанг, дилингга орзу ҳавасларни солиб қўяман, улар ҳеч тугамайди ва сен улардан абадий қутулолмайсан (Ҳадиси қудсий). Қаноат тугамайдиган бойликдир (Жавомиъул калим)¹⁹.

Келтирилган ҳадисларда сабр лексемасининг концептосферасида вазминлик, шукур, оғирлик, қаноат, ювош сингари концептул тузилмалар

¹⁶ Абу Зақриё Яҳё Ибн Шараф Нававийнинг “Риёзус -Солихийн “(Солиҳлар гулшани) китоби. Самарқанд. Имом Бухорий халқаро маркази. 2020. 39-44-бет.

¹⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати .5 жилдлик. 1-жилд.-Т., Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. 2006. 319-бет.

¹⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати .5 жилдлик. 5-жилд.-Т., Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. 2006. 94-бет.

¹⁹ Маърифат -тинчлик асоси.-Т., Тошкент ислом университети нашриёти -матбаа бирлашмаси. 2007. 69-71-бет.

матнга эмоционалликни юклайди. Шунингдек, синонимик қатор ўзи иштирок этган матнда матн семантикасини кенгайтиради. Бироқ уларнинг ўринлари алмаштирилса, яъни комбинация қилинса, матнинг тасвирийлигига ва маънодорлигига путур етади. Когнитив белгилар **вазминлик, шукур, оғирлик, қаноат сабр концептининг семантик** майдонини кенгайтирса-да, диний матнларда ўзи иштирок этаётган контекст таркибидагина матннинг семантик моҳиятини очиб беради. Вазминлик, қаноат, шукур лексемлари араб тилига мансуб бўлиб, сураларда инсон руҳиятига таъсирчанлиги билан прагматик маънони ифодалайди ва унга алоҳида таъкид беради. Оғирлик лексемаси ҳам синонимик қаторда инсон руҳиятига таъсирчанлиги билан матн мазмунига алоҳида маъно касб этади. Англашиладики, келтирилган лексемалар синонимик маъносининг қайд этилган прагматик узвига кўра бир-биридан фарқ қилади.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, тилда коннотациянинг мавжудлиги, ранг-баранглиги, барқарорлиги тилнинг нечоғлик бойлигининг қадимий анъаналарга соҳиблигининг, ифода имкониятлари сарҳадсизлигининг, таъсир ва тасвир қувватининг ўткирлигининг далолатидир²⁰. Қуръони Карим, ҳадис ва диний ривоятларнинг матнларини ўрганиб чиқилганда асосий когнитив урғу сабр фреймига тушади.

ХУЛОСА

Англашиладики, сабр концепти Оллоҳ томондан белгилаб қўйилган инсондаги сабр -тоқат, чидамлилиқ, ҳаётга муҳаббат ва фидойилиқ сингари сифатларни ўзида мужассамлаштиради. Инсоннинг ўзи билан боғлиқ ички руҳий эмоционал ҳолат, маънавий юксалиш, ўзини бошқара билиш, нафс хоҳлаган нарсалардан тийилиш, онгли хатти -ҳаракатда бўлиш, руҳий-ҳиссий фазилатларни кучайтириш коннотатив маъно орқали реаллашади. Матннинг когнитив коммуникация ифодаловчи маркази саналади. Яъни, субъект-объект предикат. Субъект-вазифани белгиловчиси, объект-вазифани бажарувчиси, предикат-сабаб ва натижа муносабатини юзага чиқарувчиси ҳисобланади.

Матн структурасида сабр концепти тузилмалари матнидаги марказий ядро элемент сифатида матннинг семантик-синтактик тузилишида бирлаштирувчи, унинг бирлигини сақловчи, бадийлигини таъминловчи, айтиш мумкинки, воқеа-ҳодисаларни бошқариш, ҳаракат ва далиллар билан

²⁰ Маҳмудов Н.Тил тилсими тадқиқи.-Т.,Mumtoz zo's .2017.22-бет.

кенгайтирувчиси ҳисобланади. Жамиятнинг иқтисодий, сиёсий, рухий, маънавий ҳаёти ва бошқа соҳаларида ҳам фаол ишлатилаётган Сабр лексемаси кенгайтирувчи концептосфералар маънолари орқали матннинг семантик ва синтактик структурасига таъсир этади.

REFERENCES

1. Абу Закриё Яхё Ибн Шараф Нававийнинг “Риёзус-Солиҳийн“ (Солиҳлар гулшани) китоби. Самарқанд. Имом Бухорий халқаро маркази. 2020.
2. Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Иймон .-Т., Шарқ. 2006.
3. Нурмонов А.Танланган асарлар. Уч жилдлик.1- жилд.-Т.,Akademnashr. 2012.
4. Нурмонов А.Танланган асарлар. Уч жилдлик.3- жилд.-Т.,Akademnashr. 2012.
5. Маҳмудов Н.Тил тилсими тадқиқи.-Т.,Mumtoz so'z. 2017.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 1-жилд.-Т.,Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. 2006.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 5-жилд.-Т.,Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. 2006.
8. ТОЛЕРАНТНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ОПЫТ ЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ //Сборник научных статей I Международной научно-практической конференции 1-2 декабря 2011 года
Просвиркуна . Баева, Л.В. Толерантность: идея, образы, персоналии [Текст] :Монография / Л.В. Баева. - Астрахань: Издательский дом«Астраханский университет», 2009. - 217 с.
Верховский, А. М. Свобода выражения и религиозная толерантность: противоречия в принципиальных основаниях и правоприменении / 77 А. М. Верховский // Свободная мысль. - 2009. - №4. - С.69-80.
Гараджа, В. Толерантность и религиозная нетерпимость / В. Гараджа // Философские науки. - 2004. - №3. - С.18-31.
Просвиркина И.И. ТОЛЕРАНТНАЯ РЕЧЕВАЯ КОММУНИКАЦИЯ: ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА .АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук Москва 2007.
9. Стернин И.А.,Шилихина К.М. Коммуникативные аспекты толерантности. Воронеж.2001. Қаранг: МУЛЛАГАЛИЕВА Л.К. Язык толерантности. Уфа. 2012.
10. Краткий словарь когнитивный терминов /Е.С.Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г.Панкрац, Л.Г.Лузина.-М.,1966.

11. Умарова Н.Р.Алишер Навоий асарларининг лисоний-концептуал тадқиқи. филол.фан.док.(DSc)дис.автореф.Фарғона.
12. Минский М.Остраумие и логика когинативного бессознательного //Новое в зарубежной лингвистике .Вып.X111:Когнитивные аспекты языка.- М.:Энергия,1988.
13. Қаранг: Караулов Ю.Н.Русский язык и языковая личность.-М.: Наука, 1977.
14. Сафаров Ш. Когнитив семантика. Жиззах: “Сангзор.”2006.
15. Маърифат -тинчлик асоси.-Т.,Тошкент ислом университети нашриёти - матбаа бирлашмаси. 2007.
16. <https://www.azon.us>vilws>
17. <https://ok.ru >topic>